

การส่งเสริมการพัฒนาสังคมมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา
The Supporting of Human Social Development
According to Buddhism

อุเทน สุขท้าวญาติ^๑ และ พระมหาดำเนิน ฐิตวิริโย^๒

Uthen Sukthouryati and PhraMahadomnour Thitawiriyo

บทคัดย่อ

การส่งเสริมการพัฒนาสังคมมนุษย์ตามหลักพระศาสนาเป็นมีความสัมพันธ์กับ
ธรรมชาติมากที่สุดนับตั้งแต่การก่อตั้งพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า การที่พระพุทธศาสนามี
ความสัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาแล้วนี้มีเหตุผล และ
วัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ การเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าก็เพื่อประโยชน์แก่การบำเพ็ญเพียรภาวนา
ปฏิบัติตนเพื่อละกิเลส อกุศล ต่าง ๆ ที่เกาะกุมจิตใจให้บริสุทธิ์หมดจดเพื่อมรรคผล และ
นิพพาน

คำสำคัญ: การส่งเสริม, การพัฒนา, หลักพระพุทธศาสนา

---

^๑ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่

^๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่

Abstract

The supporting of the animal social development according to Buddhism has related with nature very much since established Buddhism. The Buddhism has related with nature and environment since the Buddha period which has reason and objective very much as living in the forest for practice Vipasana for avoid the sensuality and sin that fix in them mind for enlightenment.

Keywords: Supporting/Development/Buddhist Principle

บทนำ

การส่งเสริมการพัฒนาสังคมมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การส่งเสริมให้มีการศึกษา การส่งเสริมให้กระทำความดี ทั้งกาย วาจา และทางใจ ตลอดจนจนเป็นการเกื้อหนุนต่อสังคมให้สังคมมีความเอื้อเฟื้อต่อกัน มีความอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน ทำให้ลดช่องว่างระหว่างชนชั้นที่มีโอกาสทางสังคมไม่เท่ากันนั้นลดลงประโยชน์และการประยุกต์ใช้ในด้านตนเองนั้น เป็นจุดมุ่งหมายให้บรรลुरुธรรมขั้นสูงสุดทางพระพุทธศาสนา ในด้านสังคมหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องของความเกื้อกูลกันและกัน ซึ่งการพัฒนาตนเองและสังคมตามหลักพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมาย คือ การปฏิบัติหรือการฝึกศึกษาพัฒนาตนให้เจริญก้าวหน้าขึ้นไปในการทำความดีรู้จักการเสียสละส่วนตนเองและส่วนรวม ดังนี้

เนื้อหา

การส่งเสริมการพัฒนาสังคมมนุษย์โดยส่งเสริมด้านคุณธรรม จริยธรรม ในเรื่องของความเสียสละ มีความเอื้อเฟื้อต่อกันในสังคมมีประโยชน์ต่อบุคคลที่เป็นผู้มีจิตใจเอื้อเฟื้อเกิดจากการมีหลักธรรมประจำใจ คือ อโลภะ ไมโลภะ อโทสะ ไม่ประทุษร้าย โกรธเคืองผู้อื่น อโมหะ ไม่หลงมกมายในอบายมุข เมตตา ความรักใคร่ กรุณา ความสงสาร ปราบปรามให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดี และอุเบกขา ความเป็นกลางไม่ลำเอียง แล้วจึงแสดงออกทางพฤติกรรมเป็นการให้ทาน ปิยวาจา มีวาจาเป็นที่รัก อตถจริยา บำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม และสมานัตตตา วางตนเหมาะสมแก่ฐานะของตน สู้ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ โดยการชวนชาวรับใช้ผู้อื่น เพื่อให้ท่านได้รับประโยชน์ และตนก็ได้รับประโยชน์ เป็นอานิสงส์ คือ ความสุขใจ ทั้งหมดนี้นำไปสู่สังคมที่สงบเย็น และเป็นประโยชน์ ร่วมกัน และหากมีการปฏิบัติต่อไป จะถึงความเป็นที่สูงสุด คือ ประโยชน์อันยิ่ง

ประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ขั้นต้นที่ผู้บริจาคหรือสละจะพึงได้รับ เป็นประโยชน์ที่เห็นได้โดยง่าย เช่น การได้ความรักความพอใจ คนดีเข้ามาคบหาสมาคมด้วย ชื่อเสียงอันดีงาม ย่อมขจรไปทั่ว มีทรัพย์สมบัติ มีฐานะ มีชีวิตที่เป็นสุขโดยสรุป คือ มีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข

ประโยชน์ในเบื้องต้น เป็นประโยชน์ระดับกลาง มีความลึกซึ้งกว่าระดับแรก เป็นคุณค่าของชีวิตภายในที่สามารถจะพัฒนาให้ก้าวเข้าไปสู่ระดับสูง ระดับนี้จะไม่ยึดติดในวัตถุ

แต่จะให้ความสำคัญแก่คุณธรรม ยึดมั่นในการทำความดี ดำเนินชีวิตอยู่เหนือแรงจูงใจทางวัตถุ เป็นอยู่อย่างมีความหวังในชีวิต มีการสมาคมกับคนอื่นด้วยความจริงใจ กระทำกิจที่ชอบธรรม ด้วยความรัก รู้จักฝึกฝนตนเอง ควบคุมอารมณ์ฝ่ายต่ำ ไม่ล่วงล้ำกระทำความผิด มีความอดทน และมีชีวิตเพื่อผู้อื่นโดยการเสียสละ แบ่งปัน เอื้ออาทรต่อคนอื่น เป็นต้น

ประโยชน์สูงสุด เป็นประโยชน์ระดับสูงที่สืบเนื่องมาจากประโยชน์ในปัจจุบัน และ ประโยชน์ในเบื้องหน้า เป็นอันสงฆ์ขั้นสุดท้ายแห่งการบริจาคหรือสละ เป็นขั้นที่จะบรรลุ สาระแห่งชีวิต คือ รู้แจ้งแห่งสภาพของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง

ประโยชน์ของการเสียสละต่อตนเอง คือ ทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีความไม่โลภอยากได้ ทรัพย์สินของผู้อื่นไม่ใช่ของตน มีจิตใจที่บริสุทธิ์ไม่พยายาบาท ประทุษร้ายผู้อื่น มีเมตตา กรุณา ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน พลอยยินดีกับบุคคลผู้ที่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ เช่น แสดงความดีใจกับเพื่อนเมื่อเขาได้เลื่อนขั้นในตำแหน่งงานที่สูงขึ้นด้วยการให้ของขวัญแก่เพื่อน เป็นการสละทั้งวัตถุสิ่งของและสละอารมณ์ที่เป็นการสละทั้งภายในและภายนอก เป็นต้น มีความคิดที่ถี่ถ้วนในสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ไม่หลงงมงายในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

ประโยชน์ต่อผู้อื่น ความเสียสละนอกจากจะมีประโยชน์ต่อตนเองแล้ว ยังมีประโยชน์ต่อบุคคลอื่นที่มีความสัมพันธ์กันในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันด้วย ซึ่งคนทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะวัตถุเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกสบายให้กับมนุษย์อย่างน้อยที่สุดมนุษย์ต้องอาศัยปัจจัยสี่ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นอกจากนี้แล้วมนุษย์ยังต้องการปัจจัยอื่นๆ ที่มีคุณค่าอันได้แก่ทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ เพื่อจุนเจือความสุขอีกด้วย คนส่วนใหญ่มักมุ่งเน้นในด้านการแสวงหาทรัพย์สินภายนอกกันเสียส่วนมาก ดังนั้น การศึกษาประโยชน์ของการเสียสละในวิถีชีวิตนั้น เป็นการศึกษาประโยชน์ของทรัพย์สินภายนอกและเป็นประโยชน์ที่ได้รับในปัจจุบัน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทัศนคติที่มีต่อประโยชน์ ซึ่งเป็นประโยชน์ที่เห็นได้ในชีวิตประจำวัน คือ “มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืนยาว มีเงินมีงาน มีทรัพย์สินจากอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ มีสถานภาพดี ทรงยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นที่ยอมรับในสังคม มีครอบครัวมีความสุข ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าับถือ”^๓

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒๖, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑.

ความเสียสละ เอื้อเพื่อ สร้างความมั่นคงในตัวบุคคลและครอบครัว เป็นหลักปฏิบัติในการเสียสละอันเกี่ยวเนื่องกับตัวบุคคลและสถาบันครอบครัว ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันหลักของสังคม เพราะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของประเทศชาติบ้านเมือง ในครอบครัวประกอบด้วยบิดามารดาและบุตร ที่มีความเสียสละต่อกัน คือ ความอนุเคราะห์เกื้อกูลกันในด้านต่างๆ อันควรแก่กำลังและฐานะของตน จะทำให้ครอบครัวนั้นรู้จักทำหน้าที่ของตน และปฏิบัติตามหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์^๔

สังคมไทยเป็นสังคมที่ใหญ่ขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง เมื่อเทียบกับสถาบันครอบครัวสังคมจะดำรงความเป็นสังคมอยู่ได้นั้น คนในสังคมนั้นจะต้องร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันจึงอยู่ได้ หรือสังคมจะเกิดสันติสุขแท้จริงขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยความเสียสละเป็นพื้นฐานสำคัญ ไม่ว่าสังคมนั้นจะเป็นสังคมใหญ่หรือสังคมน้อยขนาดชุมชน ย่อมต้องอาศัยความเสียสละทั้งสิ้น ความเสียสละระดับสังคม เป็นคุณธรรมเครื่องยึดโยงน้ำใจไมตรี ระหว่างมิตรกับมิตร ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ระหว่างชุมชนกับชุมชน ความเสียสละจึงเป็นหลักคุณธรรมดำรงสังคมโดยแท้ สังคมที่มีสมาชิกในสังคมนั้นเป็นผู้เสียสละ เป็นนักเสียสละอยู่ยอมเป็นสังคมที่ไม่แล้งน้ำใจ และเป็นสังคมที่ให้อภัยกันได้โดยไม่ต้องมีวัตถุหรือทรัพย์สินมาเป็นเครื่องต่อรองเป็นหลักสำคัญ แต่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยน้ำใจ^๕

ดังนั้น ในสังคมปัจจุบัน หากจะแก้ปัญหาต่างๆ ทางสังคม ซึ่งมีท่าทีว่าจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นตามลำดับ สภาพเช่นนี้ ต้องการความเสียสละ ความไม่เห็นแก่ตัว การช่วยเหลือแบ่งปันกันด้วยใจบริสุทธิ์ ด้วยเหตุนี้ การปฏิบัติเพื่อให้ความเสียสละนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่ง โดยมีแนวทางอันเป็นหลักปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่องทศ ๖ เป็นหน้าที่ปฏิบัติอันบุคคลในสถาบันหรือสังคมนั้นๆพึงปฏิบัติต่อกันอนุเคราะห์เกื้อกูลกันตามสมควรแก่ฐานะ เป็นการเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น การเสียสละความสุขส่วนตนในที่นี้ หมายความว่า การเสียสละโลโลกียสุข นับตั้งแต่การเสียสละเวลา กำลังกาย กำลังสติปัญญา ความรู้ความสามารถ รวมทั้งทานหรือการให้ บุคคลจะปฏิบัติตามหน้าที่ได้สมบูรณ์นั้น จำเป็น

---

^๔ พระธรรมวโรดม (อดตมเถระ), **อุปกณ์กรรมฐานและสารณียธรรม**, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘), หน้า ๓๖.

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **หลักการพัฒนาดน**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เลี้ยงเชิง, ๒๕๔๒), หน้า ๖๙-๗๐.

อย่างยิ่งต้องมีความเสียสละภายในใจก่อน จึงจะทำให้เสียสละได้อย่างเต็มใจ และอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นๆ อย่างมีความสุขได้

การพัฒนาสังคมมนุษย์โดยการพัฒนาบุคคลที่อยู่ในสังคมร่วมกันแสดงให้เห็นว่าบุคคลผู้อยู่ในสังคมที่มีความสัมพันธ์กันในครอบครัว สังคม และยังสามารถแก้ปัญหาสังคมได้เป็นอย่างดี หากมองปัญหาแนวพุทธแล้วมีอยู่ ๒ ประเด็นสำคัญ คือ ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก ปัญหาอันเกิดจากภายในตัวบุคคล เช่น ความเห็นแก่ตัว ทิฐิमानะสูง ความตระหนี่ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่เกิดจากภายในใจของคนทั้งสิ้น ส่วนปัจจัยภายนอกนั้น เป็นการแสดงออกในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกทางกายเรียกว่า กายกรรม ทางวาจา เรียกวาจกรรม ทางใจเรียกมโนกรรม ลักษณะการแสดงออกของบุคคลต่อกันในสังคมนั้น สืบเนื่องมาจากคนในสังคมไม่มีความเสียสละเอื้อเฟื้อต่อกันนั่นเอง

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้ดีแล้ว จะช่วยส่งเสริมการพัฒนาสังคมให้มนุษย์แก้ปัญหาของตัวเองและปัญหาสังคมได้เป็นอย่างดี โดยเริ่มแก้ที่แต่ละบุคคลก่อน เพราะแต่ละคนนั้นมีความสำคัญและเป็นพื้นฐานขั้นปฐมภูมิในการแก้ปัญหา หลังจากนั้นค่อยขยับขึ้นไปในระดับครอบครัว สังคมและประเทศชาติบ้านเมืองต่อไป พระพุทธศาสนานั้นสอนเกี่ยวกับเรื่องการแก้ปัญหาภายใน มากกว่าการแก้ปัญหาภายนอก หากเปรียบเทียบกับหลักไตรสิกขา คือ หลักศีล สมาธิ และปัญญาขึ้นมากล่าว สามารถวิเคราะห์ได้ว่า การแก้ปัญหาภายนอกคือหลักศีล ส่วนการแก้ปัญหาภายในคือ หลักสมาธิและปัญญา ซึ่งทั้ง ๒ หลักดังกล่าว นั้นเป็นการพัฒนาตนเองโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนมองข้ามปัญหาสังคมไป แต่ในความเป็นจริงแล้วการเสียสละเป็นการแก้ปัญหาทั้ง ๒ ด้าน หากบุคคลแก้ปัญหาภายในของตนได้แล้ว เป็นอันหวังได้ว่าปัญหาภายนอกย่อมไม่เกิดขึ้น

ความเสียสละของบุคคลในสังคมเป็นการพัฒนาตนเองตลอดจนเป็นการเกื้อหนุนต่อสังคม ให้สังคมมีความเอื้อเฟื้อต่อกันมีความอนุเคราะห์ซึ่งกันและกันทำให้ลดช่องว่างระหว่างชนชั้นที่มีโอกาสทางสังคมไม่เท่ากันนั้นลดลง ด้านการเมืองการปกครอง ด้านการประกอบอาชีพ ด้านสาธารณสุข ด้านการศึกษา ด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ความเสียสละเป็นหลักธรรมเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ในการพัฒนาตนเอง ครอบครัว และสังคมตามหลักพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์ คือ ต้องการศึกษ ฝึกฝน อบรม และพัฒนาตนอย่างยิ่งยวด ให้เจริญก้าวหน้าขึ้น

ไปในการทำความดีรู้จักการเสียสละ ประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมให้คนในสังคมมีความเจริญทางด้านจิตใจมากขึ้น

ส่งเสริมให้มีความเสียสละนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อตัวเองแล้วยังส่งผลต่อผู้อื่นได้ เช่นกันดังพระดำตรัสที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่ยักษ์ที่ข่มประชน ว่า “กุลบุตร ๓ นี้ ปฏิบัติก็เพียงเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^๖ “ในทางพระพุทธศาสนาความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงเป็นพื้นฐานหรือรากเหง้าของความดี”^๗

การเสียสละมีประโยชน์ต่อตนเอง เป็นการนำเอาหลักธรรมข้อการสละ หรือบริจาค ในรูปแบบของการสละอารมณ์ที่เป็นการสละภายใน คือ ในการประยุกต์ในเรื่องของ กุศลมูล ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นการสละอารมณ์ความอยาก ความพยาบาท ความหลงผิดให้ออกจากจิตใจของตน เพื่อการบำเพ็ญในสิ่งที่ดีกว่าอย่างๆ ขึ้นไป ในการเสียสละมาประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์อันบุคคลพึงกระทำนั้นเป็นประโยชน์ที่ตนจะได้รับก่อน หรือพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงธรรมนั้นๆ ก่อน ประการต่อมาค่อนนำไปประยุกต์ใช้กับผู้อื่น เป็นประโยชน์ที่เน้นในการอนุเคราะห์เกื้อกูลผู้อื่น หลังจากได้ทำการพัฒนาตนเองจนบรรลุถึงประโยชน์ตนแล้ว และประการสุดท้าย คือ ประโยชน์สูงสุด คือประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย หรือเรียกอีกอย่างว่า ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เป็นประโยชน์ที่เกิดจากการฝึกพัฒนาตนเองจนได้บรรลุถึงธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง หลังจากนั้นค่อยเอื้อเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น เมื่อปฏิบัติตามหลักดังกล่าวแล้ว ย่อมเกิดผลทั้งสองฝ่าย ฝ่ายตนเองทำให้ขจัดกิเลสภายในใจ ฝ่ายผู้อื่น ทำให้ได้รับผลจากการช่วยเหลือทางด้านวัตถุ และธรรมะ อันเป็นผลที่จะนำหลักของความเสียสละนี้มาประยุกต์ใช้กับผู้อื่น ที่อยู่รวมกันในสังคมได้ต่อไป

ประเทศไทยนั้นเป็นสังคมหนึ่งซึ่งยอมรับพระพุทธศาสนา และได้รับการหล่อหลอมจากหลักธรรม คำสอนในพระพุทธศาสนามายาวนาน วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ตั้งแต่กำเนิดจนถึงตาย จึงเกี่ยวโยงสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระพุทธศาสนา แต่เมื่อสังคมโลกเปิดกว้างขึ้นทั้งในด้านสื่อสารมวลชน เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่นำพาให้

^๖ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๕.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **กรณีธรรมกาย**, (กรุงเทพฯ: กองทุนวัฒนธรรมเพื่อการศึกษา และปฏิบัติธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

สังคมไทยก้าวเข้าไปสู่กระแสแห่งยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้สังคมไทยต้องเผชิญกับภาวะวิกฤติ ในหลาย ๆ ด้าน คือ วิกฤติการเมืองการปกครอง วิกฤติด้านเศรษฐกิจ และวิกฤติด้านสังคม สภาพของสังคมไทยปัจจุบัน นับวันยิ่งเลวร้ายลงทุกที ตลอดทั้งปัญหาทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และจริยธรรมในด้านการสรรค์สร้างคุณงามความดีที่เป็นประโยชน์ ต่อตัวเอง และสังคมก็หาได้ยากมาก การปฏิบัติตนของคนในสังคมปัจจุบันมีแต่สภาพของ ความเห็นแก่ตัวเอาแต่ได้ ไม่มีจิตใจเอื้อเฟื้อต่อกัน

สังคมไทยเป็นสังคมของพระพุทธศาสนาแต่การอบรมสั่งสอนเยาวชนของชาติในด้าน จริยธรรมลดน้อยลงหรืออาจจะหายไปโน้บ่างที่ เช่น ในรั้วมหาวิทยาลัยของเมืองไทยในอดีตเคย ได้ชื่อว่าเมืองแห่งพระพุทธศาสนา เป็นสยามเมืองยิ้ม ประชาชนหน้าตาเบิกบานไม่เคร่งเครียด เหมือนในปัจจุบันที่รัฐบาลประกาศว่า ประชาชนยากจนขั้นแค้น นายทุนข่มเหงคนจนข่มผู้ใช้ แรงงาน มองดูสภาพสังคมที่เดือนร้อนอยู่ทุกวันนี้ เป็นอย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น มีคนเข้าใจ หรือยึดมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างน้อยแค่ไหน สภาพจริยธรรมศีลธรรมในสังคมไทยปัจจุบันมี อยู่หรือไม่ ไม่ว่าสังคมจะมีสภาพเป็นอย่างไร ย่อมมีปัญหาเกิดขึ้นด้วยกันแทบทั้งสิ้น ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันนี้ เช่น ปัญหาการเมืองการปกครอง ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม ก็เกิดจากฝีมือของคนเห็นแก่ตัว หวังเพื่อประโยชน์ส่วนตนทั้งสิ้น

การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การนำเอาหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนามาประยุกต์เข้ากับการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ควบคู่กับการสร้างคุณภาพชีวิต เยาวชนผู้เป็นประชากรใหม่ของสังคมในยุคต่อๆ ไป โดยสถาบันครอบครัวมีอิทธิพลต่อเยาวชน เป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นสถาบันแรกที่ทำให้การอบรมทางด้านจิตใจ ให้ความรัก ความอบอุ่น เอาใจ ใส่ดูแล ทะนุถนอม ปกครองดูแลอย่างถูกต้องแล้วก็จะสามารถให้เยาวชนเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ และคุณธรรมได้อย่างแน่นอน อีกทั้งยังช่วยลดปัญหาให้กับสังคม ส่งผลให้สังคมมีความสุข เพราะเยาวชนในวันนี้ก็คือผู้นำและพัฒนาสังคมประเทศชาติในวันข้างหน้า ความเสียสละเป็น หลักธรรมที่มีความสำคัญข้อหนึ่งที่จะช่วยให้คนในสังคมรู้จักคำว่า แบ่งปัน และเสียสละ สิ่งที่ดี มีอยู่หรือครอบครองอยู่ให้กับผู้อื่นตามสมควรแก่ประโยชน์และความเหมาะสมแก่บุคคลนั้นที่มีความ ต้องการในสิ่งที่เขาต้องการแล้วเราเป็นผู้ที่ครอบครองในสิ่งนั้นอยู่ เมื่อคนในสังคมได้ แบ่งปัน เสียสละความสุขส่วนตนเพื่อผู้อื่นคนละเล็กละน้อยแล้วปัญหาความวุ่นวายที่เกิดขึ้นใน สังคมเกี่ยวกับความตระหนี่ เป็นสาเหตุของความเห็นแก่ตัวของบุคคลในสังคมก็จะลดลงได้

จากปัญหาผลกระทบทางเศรษฐกิจในปัจจุบันนี้ เกิดขึ้นมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน และสาเหตุหนึ่ง ที่สร้างผลกระทบอย่างมากและไม่สามารถปฏิเสธได้ คือ ความเห็นแก่ตัว ไม่ว่าจะเห็นแก่ตัวของพ่อค้าประชาชนทั่วไป หรือความเห็นแก่ตัวของคณะรัฐบาล ในฐานะผู้มีอำนาจในการตัดสินใจแทนของประชาชน หรือกลุ่มบุคคลผู้หวังผลประโยชน์ ในบรรดากลุ่มคนเหล่านั้น ไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะทุกคนล้วนสร้างผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจทั้งสิ้น ทำให้สาเหตุของปัญหาเกี่ยวพันอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวเป็นเหมือนคนตาบอดจูงคนตาบอด คือ ทางรัฐเองก็ยังมีโมหะอยู่ ประชาชนก็มีโมหะอยู่ ต่างฝ่ายต่างเห็นแก่ตัวเข้าหากันจึงทำให้เป็นความเห็นแก่กลุ่ม แก่หมู่คณะของตนไป กฎแห่งความเป็นจริงของธรรมชาติมนุษย์ คือ พยายามแสดงว่าตนเองเป็นเจ้าของสิ่งต่างๆ ที่ตนได้มา และจัดการให้เป็นไปตามแนวความคิดของตน เกิดความโลภความเห็นแก่ตัวเป็นที่ตั้ง ทั้งยังมองเห็นแต่ประโยชน์ในปัจจุบัน โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ภายนอก และประโยชน์สูงสุด ลักษณะการเห็นแก่ตัวนั้น แม้ไม่สามารถนำมากล่าวได้หมด แต่มีส่วนสำคัญในการเสนอพรรณนาสร้างจิตสำนึก และเป็นทางออกให้กับสังคมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติต่อไป

พระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คือ จะมองเรื่องการประกอบอาชีพหรือเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะมองดูว่า ความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจนั้นไปสัมพันธ์กับชีวิตด้านอื่น รวมทั้งด้านจิตใจอย่างไร ส่งเสริมเกื้อกูลกันอย่างไร จะต้องพูดรวมกันทั้งหมด จุดที่น่าสนใจในเบื้องต้นมีอยู่ว่า ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีทางการประกอบอาชีพหรือเศรษฐกิจที่ดีนั้น ถ้าขาดปัจจัยขั้นพื้นฐานก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก ตัวอย่างคนถึงแม้ว่าจะมีปัจจัย ๔ น้อยที่สุด ก็มีชีวิตทางการประกอบอาชีพที่ดีและเป็นสุขได้ หากรู้จักสละวัตถุสิ่งของที่ไม่จำเป็น เพื่อไม่ให้เกิดการแสวงหาจนเป็นเหตุให้ตนเองเกิดทุกข์

สำหรับผู้ปกครองประเทศ หรือผู้มีหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคม มีภารกิจทางเศรษฐกิจต่อไปอีกว่า ทำอย่างไรจึงจะจัดสรรทั่วถึง ให้คนมีปัจจัยสี่พอที่จะเป็นอยู่ได้มีสัมมาอาชีพที่ละเอียดเอง โดยราบรินไม่เกิดปัญหาแย่งชิงเบียดเบียนซึ่งกันและกัน และไม่ให้เกิดปัญหาของการประกอบอาชีพนั้น อันจะนำมาซึ่งความไม่สงบสุข ระวังความเดือดร้อนในสังคม ให้ทุกคนมีโอกาสพัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญาเพื่อความมีชีวิตที่พัฒนาพัฒนาความดียิ่งขึ้นไป อันนี้เป็นภาระของการปกครอง ในการที่จะสละสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการประกอบอาชีพ

ทางพระพุทธศาสนาที่สอนเกี่ยวกับเรื่องความเสียสละนี้ สอนถึงวิธีประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องในทางการประกอบอาชีพและเศรษฐกิจ เป็นการสอนเกี่ยวกับพฤติกรรมและกิจกรรมส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต ในพระพุทธศาสนาสอนทั้งด้านการประกอบอาชีพและเศรษฐกิจ ควบคู่กับการพัฒนาด้านจิตใจไปพร้อม ๆ กัน เพราะเป็นเรื่องที่อิงอาศัยซึ่งกันและกัน คำสอนเป็นทั้งประชาธิปไตยและสังคมนิยมไปพร้อม ๆ กัน กล่าวคือ เป็นประชาธิปไตย คือ การประกอบอาชีพด้วยความสมัครใจเองเป็นอิสระและไม่เบียดเบียนกัน ททรัพย์สินที่หามาได้ก็แบ่งปันเป็นส่วนด้วยความสมัครใจ ด้วยความพอใจยินดีไม่มีใครบีบบังคับ เป็นการเฉลี่ยความสุขให้แก่กันด้วยความ เต็มใจ ด้วยความเมตตา ก็เป็นสังคมนิยมที่สมบูรณ์ไปในตัว และกล่าวโดยสรุปว่า คนเราเกิดมาต้องกินต้องหา แต่ต้องแสวงหาด้วยความขยันหมั่นเพียรไม่ถ่อมมือถ่อมเท้า และพร้อมกันนั้นก็ไม่ได้เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ให้ลักฉ้อโกงกัน ต่างคนต่างทำมาหากินโดยอาชีพที่ซื่อสัตย์สุจริต เหล่านี้จะเป็นเหตุให้ระบบเศรษฐกิจการประกอบอาชีพของตนดีขึ้น

สรุปความว่า คนเราเมื่อเกิดมาแล้ว จะสามารถดำเนินชีวิตประจำวันไปได้อย่างมีความสุขความเจริญ ตลอดทั้งประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ ของชีวิต จำเป็นต้องอาศัยเครื่องอุปโภคบริโภคนานาชนิดอย่างน้อยก็ต้องอาศัยปัจจัยสี่ คือ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคและก็ต้องมีอย่างเพียงพอที่เรียกว่า อยู่ดีกินดีถ้าแต่ละคนมีการอยู่ดีกินดี ก็ย่อมจะทำให้สังคมมีความมั่นคง แต่ถ้าแต่ละคนซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมส่วนใหญ่มีความเดือนร้อนในเรื่องการกินดีอยู่ดี ก็ย่อมจะเป็นสาเหตุนำความอ่อนแอมาสู่สังคม สังคมย่อมมีแต่ความเดือดร้อนเป็นหนี้เป็นสินกันมาก มีการทำผิดกฎหมายบ้านเมืองมีโจรผู้ร้ายมากขึ้นปรากฏการณ์ทางสังคมเช่นนี้ สาเหตุที่แท้จริงก็เนื่องมาจากปัญหาเศรษฐกิจ อันเป็นปัญหาที่สำคัญยิ่งในชีวิตประจำวันของมวลมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ต้องดิ้นรนในแต่ละวันก็ไม่ใช่อื่นไกลก็เพื่อปากเพื่อท้องที่เรียกว่า ทำมาหากินนั่นเอง

ในยุคปัจจุบันมีการศึกษาที่ทันสมัยโดยการใช้สื่อเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการค้นคว้าหาความรู้นอกห้องเรียนเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่นอกเหนือจากการเรียนในห้องเรียนทำให้นักศึกษามีการใช้สื่อและอุปกรณ์การเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอนที่มีไม่เพียงพอขาดสื่อการสอนที่ทันสมัย เช่น สไลด์ วีดิทัศน์ สื่อที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นรูปภาพ จากหนังสือ นิตยสาร ภาพข่าว เหตุการณ์ ซึ่งนักเรียนต้องการให้ครูใช้สื่อหลาย ๆ ประเภท ประกอบการ

เรียนการสอน นอกจากนี้ครูผู้สอนต้องการให้มีการอบรมให้ความรู้ในการจัดทำสื่อการสอน และต้องการสื่อที่ทันสมัย สะดวกต่อการใช้และให้มีความเพียงพอ ต่อนิสิต นักศึกษาด้วย

การเรียนการสอนต้องมีการใช้สื่อทางเทคโนโลยีเข้ามามีส่วนช่วยในการเรียนการสอน จึงจำเป็นต้องมีความต้องการให้บุคคลผู้ที่มีความยินดีเห็นความสำคัญของการศึกษาของเด็กรุ่นใหม่ ให้เขาได้มีการเรียนรู้ที่ทันยุคทันสมัยตามโลกาภิวัตน์นี้เป็นไปด้วยดี การบริจาคทรัพย์สินเพื่อเป็น ค่าอาหารแก่เด็กนักเรียน และจัดซื้อสื่อการเรียนการสอนให้กับนักเรียน เช่น บริจาคเงิน ซื้อคอมพิวเตอร์ วิดีโอ โทรทัศน์ จานดาวเทียม เป็นต้น ความเสียสละเป็นหลักธรรมที่สามารถ นำมาประยุกต์ให้เข้ากับการศึกษาได้ด้วยการบริจาคทรัพย์สินเพื่อการศึกษาเป็นประโยชน์บุตร หลาน และคนรุ่นใหม่ที่ต้องการศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพื่อนำความรู้ที่เกิดจากการศึกษานั้น มาพัฒนาตนเอง ครอบครัว สังคม และประเทศชาติให้มีความเจริญก้าวหน้าทั้งทางด้าน บุคลากรและความเจริญทางด้านวัตถุสิ่งก่อสร้างต่างๆ

ปัญหาด้านสื่อการเรียนการสอน ครูผู้สอนประสบปัญหาหนักที่สุดในด้านเครื่องมือ อุปกรณ์ การทำสื่อการสอนมีไม่เพียงพอสื่อการสอน ขาดสื่อที่ทันสมัย เช่น สไลด์ วิดีทัศน์ คอมพิวเตอร์โปรเจคเตอร์ สื่อการสอนไม่เหมาะสมกับวัยและความสนใจของผู้เรียน สถาบันการศึกษากำลังขาดแคลนสื่อการเรียนการสอน ถ้าบุคคลในสังคมเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ของนิสิต นักศึกษาแล้ว ความเสียสละเป็นสิ่งที่นักศึกษาต้องการจากผู้ที่มีความสำคัญของการศึกษายื่นมือเข้ามาช่วยเหลือด้วยการบริจาคเครื่องมือสื่อต่างๆ ให้กับ สถาบันการศึกษาได้นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

การพัฒนาสังคมสามารถช่วยพัฒนาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมได้ เพราะความเสียสละ นอกจากจะเป็นหลักธรรมที่ช่วยขจัดความตระหนี่ กิเลสที่อยู่ในจิตใจมนุษย์แล้ว ยังช่วยพัฒนา สิ่งแวดล้อมได้อีกด้วย เช่น เสียสละเวลาช่วยเก็บขยะตามคู คลอง ที่มีขยะมูลฝอยเป็นจำนวนมากเพื่อลดการเน่าเสียของน้ำอันเป็นมลภาวะเป็นพิษ ช่วยกันรณรงค์ปลูกป่าทดแทนป่าที่เสีย ไปด้วยการสละกำลังกาย กำลังใจช่วยกันคนละนิด เพื่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่สวยงาม และสามารถลดโลกร้อนได้อีกด้วย

ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น คน สัตว์ ดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความวิวัฒนาการร่วมกัน คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิต เป็นสิ่งเกื้อกูลในการ พัฒนาสิ่งแวดล้อม และเป็นสิ่งที่อุปการคุณที่ต้องกตัญญูรู้คุณของธรรมชาติ การอนุรักษ์

ธรรมชาติ โดยมุ่งพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงธรรมชาติ ใช้ชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ให้การปกป้องคุ้มครองทุกชีวิต ทั้งคน พืช และสัตว์ นอกจากนี้จะไม่เบียดเบียนไม่ทำลายธรรมชาติแล้วยังปลูกฝังให้มีเมตตาต่อสรรพสิ่ง พร้อมกับมีหลักในการใช้สอยทรัพยากรอย่างรู้จักประมาณ ประหยัด นำกลับมาใช้ใหม่ และสอนให้รู้จักลดความต้องการในการบริโภค และยังพบอีกว่าการแสดงความสุขของมนุษย์ไม่จำเป็นต้องบริโภคปัจจัยภายนอกมากมาย เสมอไป ตรงกันข้าม การใช้ทรัพยากรน้อย สันโดษ ประหยัด เรียบง่ายกลับแสวงหาความสุขได้มากและยั่งยืนกว่า

บทสรุป

การส่งเสริมการพัฒนาสังคมมนุษย์ตามหลักพระศาสนาเป็นมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมากที่สุดนับตั้งแต่การก่อตั้งพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่หลักธรรม การสร้างองค์การสงฆ์ การสร้าง ศาสนสถาน การกำหนดรูปแบบพิธีกรรมทางศาสนา และวิถีการดำเนินชีวิตของชาวพุทธที่มีความใกล้ชิดและเกื้อกูลกับธรรมชาติ ทั้งที่เป็นมนุษย์ สัตว์ ดิน น้ำ ป่า และอากาศ หรือแม้แต่เรื่องของกฎธรรมชาติ การที่พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาแล้วนี้มีเหตุผล และวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ การเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าก็เพื่อประโยชน์แก่การบำเพ็ญเพียรภาวนา ปฏิบัติตนเพื่อละกิเลส อกุศล ต่าง ๆ ที่เกาะกุมจิตใจให้บริสุทธิ์หมดจดเพื่อมรรคผล และนิพพาน

มนุษย์จะอยู่ไม่ได้ถ้าขาดปัจจัยสี่เป็นจุดเริ่มต้น ฉะนั้นจึงต้องมีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น แต่มนุษย์ในสังคมนี้มีกำลัง มีความสามารถ มีโอกาสไม่เท่ากัน เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงต้องช่วยเหลือเอื้อเพื่อแบ่งปันกัน ถ้าแต่ละคนต่างคิดจะเอา จะได้อย่างเดียว คนที่ไม่มีกำลังไม่มีความสามารถ ด้อยโอกาส ก็อยู่ได้ด้วยความยากแค้นลำบาก ทำให้มีการแย่งชิงเบียดเบียนกันมาก สังคมก็ไม่มีความสุข ดังนั้น จุดประสงค์สูงสุดของการเสียสละ คือ ความสุข และเพื่อบำบัดหรือสนองความต้องการของมนุษย์ ในด้านปัจจัยภายในคือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ และปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับวัตถุ หลักการเสียสละ คือ อย่าคิดแต่จะเอาต้องมีการให้ควบคู่ไปด้วย จะได้มีชีวิตและสังคมที่มีความสมดุล ซึ่งหลักเกื้อกูลอนุเคราะห์สงเคราะห์ตนเองและผู้อื่น ให้แก่คนหรือสัตว์ เพื่อประโยชน์แก่เขาในชีวิตที่เป็นอยู่ให้ด้วยจิตใจเสียสละแท้จริง โดยไม่หวังอะไรตอบแทน การให้นั้นเป็นส่วนหนึ่งของการก้าวไปในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตน ให้ปัญญา

เจริญสมบูรณ์ เพื่อจะได้บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ได้บริบูรณ์ ผู้สละหรือผู้ให้จะเป็นใครก็ได้ ไม่ว่าจะจนมี ใหญ่โตหรือต่ำต้อย ข้อสำคัญอยู่ที่ความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวมุ่งมั่นแน่วแน่ไปในกระบวนการศึกษาพัฒนาตนเอง

ประโยชน์ของการพัฒนามนุษย์ทำให้เป็นผู้ มีจิตใจที่บริสุทธิ์ไม่ประทุษร้ายผู้อื่น มีเมตตา กรุณา ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน พลอยยินดีกับบุคคลผู้ที่ประสบผลสำเร็จ รู้ในสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ไม่หลงงมงายในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และบุคคล ในครอบครัว และบุคคลที่อยู่รวมกัน ในสังคม มนุษย์มีการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แบ่งความสุขของตนให้กับผู้อื่นด้วยการสละประโยชน์ส่วนน้อยของตนเพื่อให้เกิดความสุขที่ยิ่งใหญ่ มีความอนุเคราะห์เกื้อกูลกันในด้านต่าง ๆ แล้วช่วยส่งผลถึงสังคมไทยหรือสังคมโลกได้อยู่กันอย่างร่มเย็นสงบสุข ถ้าสังคมครอบครัวมีการปลูกฝังความเสียสละทั้งทางวัตถุ และทางอารมณ์แล้วความสงบสุขย่อมเกิดขึ้นในสังคมไทย ในการประยุกต์ในเรื่องของ กุศลมูล ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นการสละ อารมณ์ความอยาก ความพยาบาท ความหลงผิด ให้ออกจากจิตใจของตน เพื่อการบำเพ็ญในสิ่งที่ดีกว่าอื่นๆ ขึ้นไป ในการนำหลักความเสียสละมาประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์อันบุคคลพึงกระทำนั้นเป็นประโยชน์ที่ตนจะได้รับก่อน เพื่อขจัดกิเลสภายในใจของตนเองให้หมดไป

การส่งเสริมการพัฒนาสังคมมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการส่งเสริมให้บุคคลได้ทำความดีในด้านคุณธรรม จริยธรรม เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคม ประเทศชาติได้อย่างมีความสุข เพราะบุคคลที่ประกอบด้วยคุณงามความดี เช่น เป็นผู้รู้จักความเสียสละทางอารมณ์ ลด ละ เลิก ความโลภ โกรธ หลง ที่อยู่ในจิตใจของตนเอง ถ้าสังคมรู้จักการเสียสละให้มากแล้ว สิ่งที่น่าวิตกที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันนี้จะเห็นได้ว่าคนในสังคมเป็นบุคคลที่ยอมเสียสละผลประโยชน์ของตนเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ที่จะช่วยให้ประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกัน ด้วยความสัตย์ ซื่อสัตย์ อดทน และเสียสละปฏิบัติต่อกันอย่างสม่ำเสมอ สละประโยชน์ส่วนน้อยยึดประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ จะเห็นว่า การส่งเสริมการพัฒนาสังคมมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาโดยการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในเรื่องของความเสียสละในพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในวิถีชีวิตได้ ถือได้ว่าเป็นหนึ่งในหลักธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยทำให้บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติมีความสุขในการดำรงชีวิตได้ในปัจจุบัน

๖๔ วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร วิทยาเขตแพร่ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๙)

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระครูสันติธรรมมาภีร์ (บุญชัย สุนติกโร). “**การบริหารจัดการองค์กรสมัยใหม่ตามหลักสัพบุริสธรรม**” **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๙ พ.ศ.๒๕๕๖ ฉบับพิเศษวันวิสาขบูชา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น**. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๓.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. **ประมวลสถิติที่สำคัญของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักสถิติแห่งชาติ, ๒๕๕๕.

